

Ювілеї

Роман КИРЧІВ

ЗВ'ЯЗКИ МИХАЙЛА ЗУБРИЦЬКОГО З ІВАНОМ ФРАНКОМ І ВОЛОДИМИРОМ ГНАТЮКОМ

Roman KYRCHIV. Mykhailo Zubrytsky's Relations with Ivan Franko and Volodymyr Hnatiuk.

Хочу зупинитися тут головню на такому ще малодослідженому, але, без сумніву, дуже важливому питанні, як значення активного зв'язку лідерів українського наукового і громадсько-культурного життя в Галичині останніх десятиліть ХІХ – початку ХХ ст. з численними провінційними діячами. Зв'язку, що в складних умовах бездержавності й іноземного поневолення істотно стимулював науковий і суспільний рух та, головне, надав цьому рухові цілеспрямований і продуктивний характер. А оскільки постать Михайла Зубрицького стосовно цієї теми є вельми промовистою, то, очевидно, варто під цим кутом зору звернути на неї основну увагу.

Властиво, є підстава говорити про інспіруючу роль у наукових зацікавленнях М.Зубрицького і його становленні як ученого не тільки І.Франка і В.Гнатюка, але й М.Грушевського. Але, сподіваюся, що про вплив останнього буде предметніше сказано в спеціальній розробці цієї теми. Тут хотілося б більше звернути увагу на пов'язаності стосунків з І.Франком і В.Гнатюком народознавчого і загальнокультурологічного аспекту діяльності М.Зубрицького.

Духовний зв'язок цього плану започаткувався напевне вже із зустрічі М.Зубрицького в Дрогобицькій гімназії зі своїм ровесником і таким же, як він, селянським сином з Нагуевич І.Франком. Вже тут небуденним талантом, літературними здібностями І.Франко, як засвідчено в спогадах сучасників, сильно впливав на своє оточення.

Очевидно, не без Франкового впливу, учень

Дрогобицької гімназії М.Зубрицький звернув увагу на рукописний збірник апокрифічних оповідань з ХVІІІ ст., який зустрівся йому в одній міщанській хаті. Цей факт згадає І.Франко, публікуючи в статті “Причинки до історії руської літератури ХVІІІ віку” (1886) матеріали цього збірника¹.

Напевне, передусім від І.Франка, який, починаючи вже з нижчих класів гімназії записував народні пісні і різні етнографічні спостереження, передалося це зацікавлення і М.Зубрицькому. Вже в молодечі роки, як зазначає в автобіографії, він збирає в рідному Кіндратові та в інших суміжних селах (Ясінці, Розборі) пісні, колядки, повір'я², записи яких передає Омелянові Партицькому, Омелянові Огоновському та іншим тогочасним галицьким ученим. Праця М.Зубрицького на ниві збирання народознавчих і краєзнавчих матеріалів особливо зблизила його з І.Франком і В.Гнатюком.

Коли систематизувати і проаналізувати в науковій й епістолярній спадщині І.Франка згадки про Зубрицького, рецензії і відгуки на його праці, листи до нього тощо, то бачимо, що переважна більшість їх стосується саме його етнографічної, фольклористичної і краєзнавчої діяльності.

Вони групуються за такими основними темами:

1. Оцінки праць М.Зубрицького, характеристики його як дослідника, історика-краєзнавця та громадського діяча, рекомендація його особи науковій громадськості і окремим ученим. І.Франко називає М.Зубрицького “видатним українським істориком і етнографом”, “добрим знавцем західної гірської Бойківщини”³, “заслуженим дослідником селянського життя”⁴, завжди з похвалою висловлюється про його праці, цінуючи їх головню за багату фактографічність, документалізм і дослідницьку сумлінність. І.Франко вказує на дос-

¹Див.: Франко І. Зібрання творів у 50 т.– К., 1980.– Т. 27.– С. 17.

²Користуюся виписками з автобіографії М.Зубрицького, поданими в статті Г.Дем'яна “Маловідомі сторінки життя і наукової праці Михайла Зубрицького” (Записки Наукового товариства ім. Т.Шевченка.– Т. 223.– Львів, 1992.– С. 172-196.

³Франко І. Зібр. творів у 50 т.– К., 1982.– Т. 36.– С. 69.

⁴Там само.– Т. 37.– С. 425.

лідження М.Зубрицького в різних своїх працях, посилається на них у "Нарисі історії українсько-руської літератури" (1910), наприклад, кілька раз згадує їх з епітетами "цінні", "цікаві"⁵.

У дусі загального надзвичайно прихильного ставлення до наукової діяльності М.Зубрицького і її позитивної оцінки дає І.Франко цю проникливу характеристику його особи, яку ми тепер часто цитуємо: "Як сільський священник у однім із етнографічного і з культурно-історичного погляду дуже цікавим закутку нашого краю, історик і етнограф, а при тім син селянської сім'ї, він почуває потребу вникнути якнайглибше в душу народу і передати нам, відбитим культурною течією далеко набік від того народу, його духове і моральне обличчя в можливо повній і автентичній формі. Він перший у нас звернув увагу на ті зерна культурної історії та народної психології, що котяться день у день у тих сірих безконечних селянських розмовах, і пробував вилловлювати з них причинки для своїх наукових тем"⁶.

Слід зазначити, що І.Франко великою мірою сам спричинився до становлення і розвитку М.Зубрицького як дослідника-народознавця такого, як зазначеного в цій характеристиці, профілю. Шкода, що не збереглося (чи досі ще не виявлене) їх повне листування. З нього можна б почерпнути чимало відомостей про те, як І.Франко коригував і спрямовував наукові інтереси М.Зубрицького, допомагав у їх реалізації, публікації його праць тощо.

І.Франко друкував праці М.Зубрицького у редактованих ним виданнях: "Зоря", "Житє і слово", "Записках Наукового Товариства ім. Шевченка", "Етнографічному збірнику" та ін. Навіть у тих кількох листах до М.Зубрицького, що опубліковані, бачимо, яке значне місце займала ця тема у їх взаєминах. Напр., у листі з 7 листопада 1902 р. І.Франко повідомляє, що підготовляє до друку черговий том "Збірника історично-філософської секції Наукового товариства ім. Шевченка", в якому хоче подати і раніше підготовлені матеріали М.Зубрицького з історії галицького сільського духовенства XVIII ст. Для цього просить доопрацювати цей матеріал, "пе-

реробити трошки вступ", "упорядкувати матеріал трохи відмінно" і при цьому вказує, що і як треба переробити⁷. Про план цього видання І.Франко докладно інформує М.Зубрицького в листі з 27-28 листопада 1902 р.⁸.

М.Зубрицький виконав побажання і рекомендації І.Франка. Праця була опублікована в збірнику "Матеріали до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку, зібрані Мих.Зубрицьким, Юр.Кмітом, Ів.Кобилецьким, Ів.Е.Левицьким і І.Франком" (Львів, 1902).

Очевидно, що різні питання наукової праці М.Зубрицького були предметом його розмов з І.Франком під час їх зустрічей у Львові та неодноразових приїздів останнього до Мшанця.

2. Другим дуже істотним аспектом у їх взаєминах є використання І.Франком у його науковій і літературній праці етнографічних і фольклорних матеріалів, зібраних М.Зубрицьким. Таких фактів багато, і Франко їх неодмінно відзначав з відповідними зауваженнями у передмовах, примітках чи посиланнях своїх праць. Наприклад, у передмові до першого тому "Галицько-руських народних приповідок" (1905) зазначає, що від М.Зубрицького він одержав "кілька гарних збірок із Мшанця Старосамбірського повіту та деяких інших сіл; записи цінні особливо тим, що майже при кождім номері подано пояснення, зачерпнене чи то з уст народу, чи то з обставин, серед яких приказка була вжита даною людиною"⁹.

На матеріали, одержані від М.Зубрицького, вказує І.Франко і в передмові до своєї капітальної праці "Апокрифи і легенди з українських рукописів" (1896). У незакінченій розвідці про культ святого Спаса в Україні і пов'язані з ним народні звичаї та обряди ("Празник святого Спаса. Причинок до історії староруського письменства і культури" – 1911) І.Франко звертається до зафіксованих М.Зубрицьким у Мшанці відомостей про те, що на Спаса "рвуть біб на полі і в стручку варять та їдять" і побутує вірування, що "до Спаса не годиться булі печі"¹⁰.

⁵Там само.– К., 1984.– Т. 41.– С. 441-442.

⁶Там само.– К., 1982.– Т. 37.– С. 10.

⁷Там само.– К., 1986.– Т. 50.– С. 216-217.

⁸Там само.– С. 217-218.

⁹Там само.– К., 1983.– Т. 38.– С. 298-299.

¹⁰Там само.– Т. 39.– С. 268.

Цікавий зразок одного з варіантів народного оповідання з запису М.Зубрицького у Мшанці, що сюжетно близьке до фабули “Москаля-чарівника” І.Котляревського, наводить І.Франко у розвідці “Галицький москаль-чарівник” (1899)¹¹. Народні оповідання, записані у Мшанці, послужили І.Франкові основним матеріалом для написання надзвичайно цікавої студійки про народну белетристику – зразки фольклорної прози, простонародного красномовства “*Bel parlar gentile*” (“Вишукане красномовство” – 1906), в якій подана наведена характеристика М.Зубрицького як збирача і дослідника народної творчості¹².

У ряді праць І.Франко дякує М.Зубрицькому за надіслані виписки, відомості стосовно тих чи інших явищ народної традиційної культури, побуту, фольклору. Особливо цікавий епізод, пов'язаний з надісланими І.Франкові записами народних колядок із Мшанця.

У “Студіях над українськими народними піснями” І.Франко зазначив: “Ще 1885 р. передав мені М.Зубрицький серію народних колядок (усіх 19), записаних ним у с. Мшанці, тоді ще Турецького, тепер Старосамбірського повіту”¹³. В архіві І.Франка ці нотатки збереглися в переписі його рукою в записній книжці з 1884-1885 рр. з поміткою, що їх зробив М.Зубрицький “від господаря Михайла Оліщака Терлецького”¹⁴. Серед них найбільшу увагу І.Франка привернула своїм змістом колядка про чудесне будівництво святої Софії в Києві, яку, згідно з місцевою традицією, звичайно співали під час колядування старшому церковному братові¹⁵.

Копію цієї колядки того ж року І.Франко вислав М.Драгоманову до Женеві, який у листі з 7 грудня 1885 р. назвав цей твір “дуже цікавим” і приобіцяв, що займеться його докладнішим дослідженням у порівнянні з грецькими, болгарськими і румунськими духовними віршами¹⁶. Реалізація

цього задуму зволікалася, тому І.Франко сам виступив з публікацією повного тексту колядки в журналі “Киевская старина” за 1889 р.¹⁷. Додане зауваження автора публікації починалося словами: “Що поперед усього цікаве в отсій колядці, так се згадка про Київ і св. Софію в такій далекій і дошками забитій місцевості, де народ у теперішню пору ледве чи й знає дещо про існування Києва, не кажучи вже про св. Софію”¹⁸.

Ці судження І.Франка на основі аналізу змісту мшанецької колядки надзвичайно істотне, оскільки воно стосується методологічно важливої проблеми про відображену чи закодовану у фольклорі свідомість етнокультурної єдності українського народу на всьому просторі його розселення, про присутність цієї свідомості, зокрема, і в карпатських глибинках.

І.Франко висловив і ряд інших міркувань стосовно змісту і структури колядки. Публікація привернула увагу наукової громадськості знаменитого російського вченого, академіка Петербурзької академії наук Олександра Веселовського, який у додатках до своєї праці “Разыскания в области русского духовного стиха” (1891) назвав колядку із Мшанця цікавою і присвятив їй дослідницькі зауваження. Полемізуючи з судженнями О.Веселовського, стосовно деяких мотивів колядки, І.Франко виступає зі своїми зауваженнями в “Киевской старине”¹⁹ і в німецькомовній статті “Як творилася слов'янська міфологія”, надрукованій у віденському журналі “Archiv für Slavische Philologie” (1907, т. 13)²⁰.

Цю колядку І.Франко аналізує також у розвідці “Карпаторуське письменство XVII-XVIII вв.”²¹, розглядає у незакінченій праці “Історія української літератури”²², присвячує їй ок-

¹⁷Мирон. Замечательные колядки // Киевская старина.– 1889.– Т. 25.– Кн. 1.– С. 231-233. Док. изв. и зам.

¹⁸Цит. за: Франко І. Збір. творів у 50 т.– К., 1984.– Т. 42.– С. 240.

¹⁹Мирон. К объяснению одной колядки // Киевская старина.– 1891.– Т. 35.– Кн. 12.– С. 476. Док., изв. и зам.

²⁰Франко І. Збір. творів у 50 т.– К., 1982.– Т. 37.– С. 425-432.

²¹Записки НТШ.– 1900.– Т. 37.– С. 216-217.

²²Франко І. Збір. творів у 50 т.– К., 1983.– Т. 40.– С. 294.

¹¹Там само.– К., 1981.– Т. 31.– С. 354; 363-365.

¹²Там само.– К., 1982.– Т. 37.– С. 10-18.

¹³Там само.– К., 1984.– Т. 42.– С. 10-18.

¹⁴Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка АН УРСР. Відділ рукописів.– Ф. 3.– № 194.– Арк. 36-47.

¹⁵Франко І. Збір. творів у 50 т.– К., 1984.– Т. 42.– С. 238.

¹⁶Там само.– С. 239.

ремий розділ (“Колядка про св. Софію в Києві”) у своїх знаменитих “Студіях над українськими народними піснями”, де зробив підсумок дослідження цього твору²³.

Вже лише цей запис М.Зубрицького залишив помітний слід у науковій спадщині І.Франка і в фольклористичній науці взагалі.

3. М.Зубрицький був для І.Франка одним з тих найнадійніших і найпідготовленіших людей у провінції, які були спроможні надати потрібну допомогу в проведенні польових народознавчих досліджень і постачати наукову інформацію з місць. Його рекомендував І.Франко професорові Краківського університету, відомому польському антропологові й етнографу Ізидорові Коперницькому, коли той у 1888 р. під час своєї народознавчої подорожі в Карпатах збирався побувати на Бойківщині²⁴.

Саме передусім до М.Зубрицького звернувся І.Франко, коли влітку 1904 р. по лінії Етнографічної комісії НТШ була організована наукова експедиція на Бойківщину з його та визначного українського вченого етнографа і антрополога Федора Вовка участю. В листі з 13 серпня 1904 р. І.Франко писав М.Зубрицькому: “В середу рано вибираємося з д(обродієм) Вовком і д(обродієм) Кузелею до Мшанця. Коли би Вам се було можливо, то вишліть фіру до Устрік і зладьте для нас десь якийсь куток, щоб ми могли пару день пробути”²⁵.

Мшанець був фактично першим головним пунктом праці експедиції. М.Зубрицький зробив усе, щоб ця праця була успішною. З трохи більше місяця експедиційного часу у Мшанці вчені пробули майже третину. У статті “Етнографічна експедиція на Бойківщину” (1905) І.Франко писав, що у Мшанці члени експедиції “зустріли сердечний прийом, ерудовану активну допомогу та сприяння з боку українського священика Михайла Зубрицького... Тут ми пробули 10 днів. Виявилось, що вибір Мшанця як першої робочої зупинки нашої експедиції був дуже щасливий, бо це село роз-

ташоване надзвичайно вигідно – як завдяки збереженню стародавніх рис у культурі та способі життя, так і, з другого боку, завдяки його дуже жвавим торговельним зв'язкам з гуцулами на сході і лемками на заході (особливо завдяки незвичайній торгівлі живими вівцями); воно утворює місток між тими двома етнографічними групами українського народу, що теж залишило свої сліди на місцевій культурі”²⁶.

При активному сприянні і допомозі М.Зубрицького у Мшанці була зібрана колекція бойківських етнографічних матеріалів для Музею австрійської етнографії у Відні. Місцевий майстер погодився виготовити для цього музею ряд моделей бойківських житлових і господарських будинків та знарядь праці. Про це йдеться в листах І.Франка до М.Зубрицького²⁷.

Зв'язки В.Гнатюка з М.Зубрицьким також зосереджені головню навколо зазначених трьох предметних аспектів. Він також високо цінував мшанецького пароха за його продуктивну наукову, особливо народознавчу, працю. Висловлювання про це знаходимо в його рецензіях та відгуках на публікації М.Зубрицького та в листах до різних адресатів. Як науковий секретар Етнографічної комісії НТШ В.Гнатюк мав безпосередній зв'язок з М.Зубрицьким і в справі публікації його досліджень та матеріалів, і в полагодженні різних інших питань, що стосувалися його як дійсного члена Товариства.

Цінні конкретні відомості про це містять, зокрема, ті 19 листів В.Гнатюка до М.Зубрицького, які недавно опублікував Григорій Дем'ян²⁸. Тут примітні і часті звертання визначного нашого народознавця до М.Зубрицького за різними матеріалами і відомостями з етнографії і фольклору. Ось, наприклад, у листі з 14 лютого 1908 р. просить записати відомості й оповідання на такі теми:

“1) Чи нема в Вашій околиці споминів про ревізію дівчат, яку переводжено тоді, як знайдено

²⁶ Там само.– К., 1982.– Т. 36.– С. 69.

²⁷ Див.: Там само; К., 1986.– Т. 50.– С. 264-265, 300-301.

²⁸ Дем'ян Г. Листи Володимира Гнатюка до Михайла Зубрицького // Записки Наукового Товариства ім. Т.Шевченка.– Львів, 1992.– Т. 223.– С. 293-308.

²³ Там само.– К., 1984.– Т. 42.– С. 238-267.

²⁴ Див.: Кирчів Р. Етнографічне дослідження Бойківщини.– К., 1978.– С. 70-71.

²⁵ Франко І. Зібр. творів у 50 т.– К., 1986.– Т. 50.– С. 248-249.

мертву дитину, а не знано, хто її мати. Коли була ревізія, як відбувалася і яку кару визначувано за те?

2) Чи купано в часі посухи баб, аби пізнати, котра відьма і як се роблено²⁹ й ін.

А раніше М.Зубрицький дуже допоміг В.Гнатюку в проведенні польових досліджень у Мшанці та його околиці. В листі з 8 лютого 1899 р. В.Гнатюк писав М.Зубрицькому, що хотів би скористатися запрошенням М.Зубрицького і приїхати до Мшанця на кілька тижнів для збору фольклорних і етнографічних матеріалів, розпитував про умови перебування і можливих інформаторів, зазначаючи: “При записах теперішніх я клав би особливу увагу на: а) анекдоти; б) легенди; в) порнографічні (сороміцькі) пісні і оповідання; г) вірування; д) звичаєве право; е) народна медицина; ж) всякі ремесла. Прошу про те повідомити мене, чи мав би я до того в Вашому селі спеціалістів. Розуміється, що іншими спеціалістами я не буду також гордити”³⁰.

М.Зубрицький прихильно прийняв молодого вченого, протягом лютого-квітня 1899 р. гостив його в своєму домі, всіляко сприяючи і допомагаючи в його праці. Великою мірою завдяки цій допомозі, тут В.Гнатюк виконав об'ємну і надзвичайно корисну збирацьку народознавчу роботу по всіх зазначених пунктах і значно більше: записав численні пісні, оповідання, казки, легенди, анекдоти, місцеве народне весілля, зібрав відомості з різних ділянок традиційної матеріальної і духовної культури. Тут з допомогою М.Зубрицького В.Гнатюк зустрів особливо талановитих оповідачів – місцевих мшанецьких селян Кузьму Лучкевича та згаданого вище Гриця Оліщак Терелецького, про яких говорив із захопленням. “Гриць Оліщак, – писав учений у вступі до збірника “Галицько-руські анекдоти”, – то один з найліпших оповідачів, яких я коли чув. Він оповідав мені одинадцять днів без перестанку по 10 до 12 годин денно... Гриць Оліщак оповідає все з однаковим хистом, а головний його репертуар – то казки, легенди і новели. Його оповідання

заслужують уваги, особливо з огляду на мову, що належить до бойківського діалекту, мало ще в нас знаного”³¹.

Багатий матеріал, зібраний у Мшанці, В.Гнатюк використав згодом у багатьох підготовлених ним фольклорних збірниках та різних дослідженнях з фольклористики й етнографії. А коли через хворобу він уже не міг сам займатися польовими дослідженнями, звертався за потрібною інформацією до М.Зубрицького – як у цитованому листі з 1908 р.

Зв'язки з І.Франком і В.Гнатюком мали, без сумніву, велике значення в науковій біографії М.Зубрицького, в формуванні його дослідницьких інтересів і їх реалізації. Вони мали вплив і на утвердження української національно-патріотичної і демократичної світоглядної позиції мшанецького пароха. І.Франко залучав його до різних громадсько-політичних акцій. Наприклад, у статті “Віче в Турці” (1892) І.Франко похвально висловився про реферат М.Зубрицького на вічі, присвячений питанням економічного і морального піднесення народу і взагалі про його виважені, прогресивні судження стосовно різних моментів суспільно-політичного життя³².

Ці зв'язки були корисними і продуктивними також для І.Франка і В.Гнатюка та української науки взагалі. З допомогою, при активному сприянні і посередництві, а в ряді випадків і завдяки організаторській ініціативі о. М.Зубрицького, ці вчені почерпнули і ввели в науковий обіг багаті й цінні матеріали та факти, збагатили нашу науку рядом праць, публікацій і дослідницьких ідей.

Тобто, ці зв'язки були обопільно корисними і продуктивними. Маємо тут один з яскравих прикладів тісної взаємодії діячів професійної науки з науковцями-ентузіастами в провінції.

Приклад цей, до речі, і сьогодні варто мати на увазі, коли дбати про розбудову української етнографії, фольклористики, краєзнавства та залучення до цієї справи численної інтелігенції на місцях.

²⁹Там само.– С. 298.

³⁰Записки Наукового товариства ім. Т.Шевченка.– Т. 223.– С. 295.

³¹Гнатюк В. Передне слово // Галицько-руські анекдоти. Етнографічний збірник.– Львів, 1899.– Т. 6.– С. 7.

³²Франко І. Збір. творів у 50 т.– К., 1986.– Т. 46.– Кн. 2.– С. 89.